

Zoltan Jan

ILUZIJE O UVELJAVLJANJU SLOVENSKE KNJIŽEVNOSTI V TRSTU

MOŽNOSTI REVIVALNIH OBJAV IN USODA NEKATERIH ANTOLOGIJ

Med približno stodesetimi knjižnimi izdajami prevodov slovenske književnosti v italijanščino, ki so izšli po letu 1945, izstopa množica približno petintridesetih antologij, ki skušajo na kar najbolj ekonomičen način ponuditi kar največ informacij o naši leposlovni ustvarjalnosti bralcem sosednjega naroda, za katerega se je utrdilo prepričanje, da je ne pozna v dovoljšnji meri, kot so ugotovile predhodne raziskave teh vprašanj.¹ Gre za različne antologije, ki bodisi v celoti ali določenem segmentu predstavljajo slovensko leposlovje italijanskemu bralcu skladno s svojim uredniškim konceptom. Med tem zanimivim repertoarjem slovenske prevodne književnosti namenja pričujoči prispevek pozornost predvsem *dvema antologijama Jolke Milič*, ki razkrivata nekatere *značilnosti revivalnega življenja* v Trstu ter na širšem narodnostno mešanem ozemlju ob italijansko slovenski meji. Seveda se tako kot ostale tudi ti antologiji navezujeta na vrsto problemov, ki jih ni mogoče osvetliti v prostorsko omejenem članku, čeprav je vendarle treba vsaj omeniti nekoliko širši okvir, v katerem sta se antologiji pojavili sredi sedemdesetih in osemdesetih let.² Ob upoštevanju tega ozadja postaneta zanimivi predvsem dve vprašanji: kolikšen obseg imajo prizadevanja, da bi slovenska književnost postala zanimiva za italijanskega bralca na narodnostno mešanem področju, ter v kolikšni meri so vsi ti naporji dosegli svoj namen.

Ob enajstih povojnih antologijah, ki prinašajo zgolj dela slovenske književnosti v italijanščini in je ne vključujejo v širše nadnacionalne literarne tokove, najprej izstopa naslednja značilnost: če zanemarimo znano Salvinijevo antologijo Zimzelen

¹ Damiani, Enrico: *Cultura slovena in Italia*, SR 1950, str. 464–485; Urbani, Umberto: *Jugoslovska slovstvena dela v italijanskih prevodih*, NSd 1954, str. 453–467; Jež, Janko: *Italijansko – slovenski kulturni stiki skozi stoletja*, PDK, 3. 3. 1968–20. 10. 1968, št. 54–242; Poldini – Debeljuh, Mara: *O slovensko kulturnih stikih na Primorskem (1900–1940)*, *Jadranski koledar* (Trst) 1972, str. 91–96; Pirjevec, Marija: *Saggi sulla letteratura slovena dal XVII° al XX° secolo*, Trst, ZTT 1983, 106 str.; Jan, Zoltan: *Slovenska in italijanska narodnostna skupnost – most med kulturama*, PrimS 1989, str. 900–909; Košuta, Miran: *Soočanja*, Bioi paralleli, Sd 1989, str. 161–172; Košuta, Miran: *Krpanova sol*, *Slovensko – italijanski in obratni literarni odnosi*, *Jezik in književnost II* 1991 str. 33–52; Košuta, Miran: *»Tamquam non essent?«* *Traduzioni italiane di opere letterarie slovene, Metodi e ricerche* (Videm) 1992, št. 1, str. 3–29; Stanovnik, Majda: *Stoletje upov in uspehov slovenske književnosti v prevodih*, XXXI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana, Filozofska fakulteta 1995, str. 191–204.

² 13 /Tredici/ *poeti sloveni contemporanei*, ur. Jolka Milič, prev. Jolka Milič, Maribor, Obzorja – Trst, ZTT 1973; *Piccola antologia della poesia slovena a Trieste*, ur. Jolka Milič, prev. Jolka Milič, Most, (Trst) 1983, št. 65–66.

in rožmarin iz leta 1951, niti ena nima ambicij, da bi podala celovit prerez vsaj določene zvrsti, če že ne celotne slovenske književnosti. Kar pet izmed sedmih jih ima jasno razpoznavno ambicijo, da skušajo informirati bralca o *literarni ustvarjalnosti Slovencev v Italiji*. Na življenjski prostor manjšine so vezane tudi z drugimi razsežnostmi.³ Najprej je izšla predstavitev zamejske slovenske književnosti kot posebna tematska številka revije Društva slovenskih pisateljev *Le livre slovène*. Kmalu po izidu njenega izbora *najnovejše slovenske poezije*, ki je izšla v koprodukciji mariborskih Obzorij in Založništva tržaškega tiska, je *Jolka Milič* ponudila še antologijo tiste *slovenske poezije, ki nastaja v Trstu* in jo objavila v zamejski dvojezični reviji *Most*. V antologijskem delu svojega *priručnika* – namenjen je italijanskim srednješolcem tržaške pokrajine – je *Jože Pirjevec* predstavil najpomembnejša slovenska literarna dela, ki se vežejo na Trst, tako da odkriva, kakšne možnosti ima šolski sistem za uveljavljanje slovenske književnosti pri mladih bralcih. Antologija *Slovenski teater*, pri kateri so imeli tržaški gledališčniki odločilno besedo, odstira značilnosti gledališkega življenja v Italiji, ki se bistveno razlikuje od slovenskega, istočasno pa s svojo specifikko pogojuje procese uveljavljanja slovenske literature v italijanskem prostoru. Poleg tega sta tu še *antologija rezijanskih avtorjev ter izbor ljudskih pravljic iz Beneške Slovenije*, ki pa ju je težko uvrstiti v procese uveljavljanja slovenske književnosti v Italiji, ker sta namenjeni predvsem manjšini sami. Čeprav se vseh teh vprašanj ne bo mogoče dotakniti v tem prispevku, se lahko ugotovi, da je spekter teh antologij zanimiv po vsebinskih konceptih, pa tudi zaradi okolja, v katerem so nastajale. Dve sta dozoreli v matični domovini, eno je omogočilo Društvo slovenskih pisateljev, drugo mariborska založba v koprodukciji z zamejsko, tretja je povezana z zamejskimi ustanovami, četrta z italijansko lokalno oblastjo, četrta in peta posegata na področje Beneške Slovenija in Rezije, ki ostajata vse prevečkrat izven našega razmisleka. Zgovorno je dejstvo, da so vse pripravili slovenski ustvarjalci in da so jih – razen ene – izdale slovenske ustanove. Predstavljajo torej poskuse senzibiliziranja italijanskega naslovnika na narodnostno mešanem ozemlju, ki sam po sebi očitno ne kaže posebnega zanimanja in potrebe po poznavanju slovenske književnosti, pa čeprav nastaja v njegovem neposrednem okolju.

Vsaka s svoje strani odpira vpogled v različne pristope in možnosti za *popularizacijo slovenske književnosti v italijanskem obmejnem, narodnostno mešanem prostoru*, za katerega velja, da bi moral to omogočiti povsem naravno. Pomen in daljnosežnost te predpostavke se pokažeta, ko se upošteva, da se tu pojavlja tudi veliko drugih slovenskih knjig v italijanščini ter dejavnost številnih ustanov, med katerimi izstopa danes praktično povsem odmrlo Založništvo tržaškega tiska, ki je samo izdalo več kot šestdeset od približno stodesetih knjig slovenskega leposlovja v italijanščini. Prav ta relevantni podatek ter dejstvo, da je največ italijanskih izdaj obležalo neprodanih – kar je eden izmed razlogov, sicer ne najpomembnejši, da je bila založba 1993. leta de facto ukinjena – nas sili, da preverimo in ponovno premislimo zakonitosti, ki obvladujejo obmejni narodnostno mešani prostor, ki naj bi zaradi obeh manjšin služil kot *most med sosednjima narodoma*. Prostorska pogojenost, v kateri so nastale te antologije in tudi domala vse slovenske knjige v

³ *Le livre slovène* XI/1962, št. 3/4; 13 /*Tredici/ poeti sloveni contemporanei*, ur. Jolka Milič, prev. Jolka Milič, Maribor, Obzorja – Trst, ZIT 1973; *Il teatro sloveno*, ur. Josip Tavčar, Furio Bordon, Venezia – Padova, Marsilio Editori 1975; *Gli animali dello zodiaco ed altre novelle*, prev. Franc Dakskobler, Padova, Messaggero 1979; *Introduzione alla storia culturale e politica slovena a Trieste nel '900*, ur. Jože Pirjevec, Trieste, Provincia di Trieste 1983; *Piccola antologia della poesia slovena a Trieste*, ur. Jolka Milič, prev. Jolka Milič, Most, (Trst) 1983, št. 65–66; *Autori resiani, Rezia, Rezia, a ti scälce dobre*, Udine, Grillo 1984.

italijanščini, odpira na tem mestu, poleg vprašanj o razumevanju slovenske književnosti v Italiji, tudi probleme, tesno povezane s samo eksistenco slovenske manjšine v sosednji državi ter s kulturnozgodovinskimi, sociološkimi in političnimi značilnostmi prostora, kjer živijo pripadniki slovenske manjšine in v katerem ima Trst posebno mesto. Razčlemba teh literarnozgodovinskih pojavov osvetljuje obsežno problematiko slovenske manjšine v Italiji, ki je v okviru pričujočega prispevka sicer ni mogoče obravnavati v vsej njeni mnogoplastnosti, vendar razlaga ključnih pojavov, ki opredeljujejo prodiranje slovenske književnosti v italijanski prostor na tem obrobju, narekuje predstavitev mednacionalnih odnosov.

ZANIMANJE MATIČNEGA NARODA ZA MANJŠINO

Že letnica 1962, ko se pojavi prva italijanska antologija tistega dela slovenske književnosti, ki nastaja v Italiji, opozarja na relativno pozno zanimanje za slovensko manjšino celo v tako eminentnem društvu, kakršno je Društvo slovenskih pisateljev, ki je izdajalo revijo *Le livre slovène* prav za promocijo slovenske književnosti v tujini. V okviru te so pripravili tudi obravnavano tematsko številko z značilnostmi antologije. Zakasnitev konkretne akcije ni naključna in je povezana s splošno družbeno pozornostjo do slovenske manjšine v Italiji. Odnos do nacionalnih vprašanj in posledično do narodnih manjšin se je v jugoslovanski politiki bistveno spremenil šele ob tedanjih ustavnih spremembah. Pred tem so ostajala na obrobju zanimanja tudi pri oblikovanju meddržavnih odnosov s sosednjimi državami.⁴ Edvard Kardelj, eden odločilnih kreatorjev jugoslovanske zunanje politike, v svojih delih sicer posveča veliko pozornost Trstu, vendar ga zanima predvsem s čisto teoretičnega marksističnega vidika, poleg tega pa morda le še kot pomembna geopolitična, strateška in gospodarska točka, ne pa kot del slovenskega nacionalnega prostora.⁵ Stvari je zapletla še slovenska politična emigracija ter neobvladljivost zamejskega prostora, ki se je pokazala med jugoslovanskim sporom s Sovjetsko zvezo, ko je prišlo do hudih obračunov in celo likvidacij med samimi slovenskimi člani komunistične partije.⁶ Vse te politične usmeritve so povzročale sumničav odnos do slovenske manjšine v Italiji, ki je bistveno opredeljeval tudi pomoč matice in čemur so bili podrejeni tudi poskusi populariziranja slovenske književnosti v sosednji državi. Še v sedemdesetih letih nekaterih tržaških pisateljev uradni predstavniki jugoslovanskih oziroma slovenskih oblasti niso prenesli in so jih ignorirali celo pri vabljenju na povsem obrobne prireditve, kakršni so sprejemi diplomatskih predstavništev ob državnih praznikih. Pojav je relevanten tudi za pričujočo analizo, ker je povzročil diskontinuiteto posredovanja ter razmeroma pozno usmeritev na narodnostno mešano območje, ki naj bi služilo kot »most med sosednjima narodoma«. Več pozornosti se mu je namenjalo šele od šestdesetih let dalje, ko postane navedena fraza prazna, neštetokrat ponovljena in izrabljena floskula, ostaja pa tudi

⁴ Londonski memorandum 1954. leta govori o »jugoslovanski« manjšini v Italiji, prvi protokol o kulturni izmenjavi z Italijo je bil podpisan šele 1960., o znanstvenem sodelovanju pa 1966. leta.

⁵ Edvard Kardelj: *Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije 1944–1957*, Ljubljana 1980.

⁶ Trst 1941–1947, Koper 1988; Jože Pirjevec: *Tito, Stalin e l'occidente*, Trst 1987; Nadja Magajna: *Trieste 1945–1949, Nascita del movimento politico autonomo sloveno*, Trst, Krožek za družbena vprašanja Vigilij Šček 1994; Aleš Breclj: *I gruppi politici autonomi sloveni a Trieste 1949–1952*, Trst, Krožek za družbena vprašanja Vigilij Šček 1994; Adrijan Pahor: *Il crepuscolo del TLT e i partiti autonomi sloveni (1952–1954)*, Trst, Krožek za družbena vprašanja Vigilij Šček 1993; Bruna Ciani: *Trieste 1954–1956, il Memorandum d'Intesa e i gruppi politici autonomi sloveni*, Trst, Krožek za družbena vprašanja Vigilij Šček 1993.

v današnji politiki slovenske države dokaj zanemarjena. V okviru omenjenih političnih opredelitev postaja bolj razumljiva mlačnost v prizadevanjih za populariziranje slovenske književnosti v Italiji, pri katerih so osrednje ustanove matičnega naroda prva povojna desetletja sodelovale v več kot skromnem obsegu.

* * *

Kljub navedenim razmeram ostaja problematična učinkovitost Društva slovenskih pisateljev ter njegove sekcije za mednarodno sodelovanje, ki je izdala omenjeno antologijo. V vsem dolgoletnem delovanju je doseglo zelo skromne rezultate pri uveljavljanju slovenske književnosti v Italiji. Antologijska številka revije *Le livre slovène* ni doživela praktično nobenega odmeva v prostoru, ki mu je bila namenjena, saj so večino naklade konzumirali Slovenci, ostalo pa je bilo po mehaničnem principu poslano na ustaljene naslove prejemnikov revije brez posebne skrbi, da bi publikacija dosegla svoj namen.

Nemoč Društva slovenskih pisateljev pri uveljavljanju ustvarjalnosti svojih članov v Italiji je presenetljiva in zaznamuje njegovo delovanje še vse do današnjih dni. Tudi vsakoletna mednarodna srečanja pisateljev na Bledu, v Vilenici pri Sežani, v Portorožu oziroma Koprju očitno ne dajejo otipljivejših uspehov. Na vseh so namreč redni gosti tudi italijanski ustvarjalci, ki jim je namenjena še prav posebna pozornost na primorskih prireditvah, vendar niso znani kakšni pomembni rezultati teh srečanj. Tri Mednarodna srečanja pisateljev ob meji, ki so jih organizirali v Portorožu od 1986 do 1988, so bila deležna nekaj pozornosti le v tržaškem dnevniku *Piccolo*. Vsako leto jim je namenil po en obsežnejši članek, medtem ko vsedržavni italijanski dnevnik niso poročali o prireditvi, ki je posebno pozornost namenjala italijanskim literatom.⁷

Obstajajo sicer pričevanja, da se včasih na takšnih prireditvah prične snovati tudi kakšna konkretna akcija, ki bi lahko prispevala k uveljavljanju slovenske književnosti v tujini, vendar so to redke izjeme, še redkejša pa njihova uresničitev. Enega takšnih poskusov je npr. opisal *Niko Košir* v svojem memoarskem delu *Srečanja s sodobniki*.⁸ Po njegovem mnenju smo Slovenci sami zakrivali, da konec sedemdesetih let ni izšel nov izbor *Župančičeve lirike* v italijanščini, ki ga je pripravil in na novo prevedel beneški pesnik *Ugo Fasolo*, spremno besedo pa je prispeval Joža Mahnič. Tedanji petinsedemdesetletni predsednik društva pisateljev Furlanije Julijske krajine, rojen v Bellunu, sicer pa reden gost pisateljskih srečanj na Bledu, seveda ni znal slovensko in si je pomagal z dobesednimi prevodi Ivce Tratnik, prepesnitev v verze pa je pregledal *Niko Košir*. Komisija za kulturne stike s tujino pri Društvu slovenskih pisateljev je izdajo predlagala za sofinanciranje, vendar so »zasebni interesi pod krinko česar si že bodi prevladali nad splošnimi«, tako da tudi nekatera prevajalčeva konkretna prizadevanja niso zadostovala za izid prevoda.

V epizodi je najbolj zanimivo, kako se je novi Župančičev prevajalec navdušil nad pesniškim sporočilom slovenskega klasika. Ob blejski počastitvi pesnikove stoletnice 1978. je vsak udeleženec prebral Župančičeve verze v lastni materinščini in tedaj se je italijanski gost, po poklicu inženir fizike, prvič srečal s pesnikovim sporočilom ter se zanj navdušil. Občudovalec ni imel predhodnih informacij o pomenu pesnika, ki mu je spregovoril le s svojo sugestivnostjo, morda jo je podkre-

⁷ V dnevnikih *La Stampa*, *Il Giornale*, *Il Corriere della sera*, *Messaggero Veneto* ter *Il Piccolo* ne najdemo nobenega poročila o tej vsakoletni prireditvi. Izjema je tržaški *Il Piccolo*, ki je o srečanju poročal 16. 2. 1986, 27. 2. 1987, 21. 4. 1988.

⁸ *Niko Košir: Srečanja s sodobniki*, Ljubljana 1989, str. 108–109.

pilo le še vzdušje, nastalo ob proslavljanju jubileja. Tezo potrjuje dejstvo, da ni podatkov o prevajalčevem poznavanju starejših italijanskih prevodov Župančiča ter Cronieue predvojne monografije, kar ob opozorilu na šibak zgodovinski spomin opozarja na komunikativno moč slovenskega pesnika, ki pa je tokrat ostala torzo ob enem zadnjih resnejših poskusov, da bi Župančiča ponovno predstavili v italijanskem prostoru s širšim samostojnim izborom.

Tej zamujeni priložnosti bi lahko dodali še kakšno, zato se postavlja vprašanje, kolikšen učinek imajo tudi druge podobne prireditve. Kot priča dokumentacija Društva slovenskih pisateljev, gostje vsakoletnega literarnega srečanje v Vilenici, ki naj bi spodbujalo zanimanje za našo književnost v srednji Evropi, razmeroma redko poskrbijo za poročanje o manifestaciji v svojih okoljih.⁹ Nastaja vtis, kot da prireditve služi predvsem slovenskim organizatorjem za njihovo uveljavljanje v Sloveniji. Fulvio Tomizza tega odličja npr. sploh ne navaja med nagradami svojih del, znana pa sta le dva zapisa v krajevnih italijanskih časopisih, ki omenjata, da mu je bila pred leti podeljena nagrada Vilenica, česar ni obeležil noben vidnejši italijanski časopis, medtem ko je slovenski tisk pisal o dogodku povsem obratno sorazmerno.¹⁰ Tem ugotovitvam je zaradi objektivne presoje treba dodati, da je za prireditve v Vilenici najteže zagotoviti zanimanje prav v Italiji, kar predoča kvaliteto naših šibkih stikov s sosednjo deželo in skromno zanimanje za možnosti, ki jim jih ponujamo. Ob tem se vsiljujejo paralele s slovenskim odnosom do podobnih potez italijanske strani. Naša sredstva javnega obveščanja v zadnjem času enako zanemarjajo še tista redka priznanja slovenskim literatom, ki jih prejmejo od Italijanov. Podelitev najvišjega odlikovanja mesta Trst *Cirilu Zlobcu* 12. 10. 1995 je bilo komajda zabeleženo za nekaj časopisnimi noticami, televiziji pa se ni zdelo vredno omeniti prvega Slovenca, ki ga je odlikovala tržaška občina. Podoben hlad je spremljal vesti, ko je prejel nagrado Città dello Stretto in Eugenio Montale, katere podelitve se ni utegnil udeležiti noben predstavnik jugoslovanskega veleposlaništva v Italiji, ki ga je tedaj vodil Slovenec.

Podobno ima omejen domet tudi večina *literarnih nastopov* slovenskih književnikov v Italiji, kot kaže njihov popis v reviji *Litterae Slovenicae*, kjer je navedena množica slovenskih pesnikov in pisateljev, ki so bili gostje različnih italijanskih prireditev, vendar istočasno marsikdo pozabi omeniti svoj nastop, ker ima v njegovih ambicijah več kot marginalen pomen.¹¹ Prav tako je zgovorno dejstvo, da ima cela vrsta slovenskih literarnih ustvarjalcev svoja dela že prevedena v italijanščino, pa očitno ne najdejo založnika, kar spet opozarja na hladen zid nezanimanja sosedov za našo ustvarjalnost.¹² Obstajajo tudi podatki o leta trajajočih prizadevanjih za

⁹ V dokumentaciji Društva slovenskih pisateljev so ohranjena le tri italijanska poročila o prireditvi, pa še ta so nastala, ko so del srečanja organizirali v Devinu. Prim.: m. i.: Novata intellettuali, con un Nobel, Convegni »Vilenica«, Il Piccolo 6. 9. 1988; Fulvio Tomizza: Quell'«investitura» al castello di Duino, Fulvio Tomizza analizza i premi letterari italiani e ne salva ben pochi, Il Gazzettino di venerdì 18. 11. 1988; Ludovica Cantarutti: Quando la cultura abbatte i confini, Incontro di scrittori e poeti a Sezana, Il Gazzettino 19. 9. 1993.

¹⁰ Jolka Milič: Glosa o kulturi, PrimN 7. 2. 1992, št. 10, str. 21. Svoj ne ravno laskav odnos do italijanskih nagrad je tudi javno predstavil v svojem članku Quell'«investitura» al castello di Duino, Fulvio Tomizza analizza i premi letterari italiani e ne salva ben pochi, Il Gazzettino di venerdì 18. 11. 1988.

¹¹ Svoje nastope v Italiji omenjajo Ciril Bergles, Andrej Blatnik, Lev Detela, Franjo Francič, Karolina Kolmanič, Lojze Krakar, Marko Kravos, Milena Merljak, Boris A. Novak, Boris Pahor, Žarko Petan, Tomaž Šalamun, Ciril Zlobec. Prim.: *Litterae Slovenicae* 1993, št. 1.

¹² Rokopisni prevodi: Ciril Bergles: Pesnik v Benetkah, poezija; Franjo Francič: Domovina blede mati, roman; Lana, poezija; La rosa, radijska igra; Dušan Jovanovič: Znamke, nakar še Emilija, drama; Antigona, drama; Lojze Krakar: Poezija; Marko Kravos: Poezija; Neža Maurer: Poezija; Boris Pahor: Nekropola, roman; Ivo Svetina: Botticelli, poezija. Prim.: *Litterae Slovenicae* 1993, št. 1.

objavo posameznih prevodov, saj je praktično le *Ciril Zlobec* spretno dosegel, da so mu vsakokrat v relativno kratkem času objavili pet knjižnih izdaj v italijanščini, vendar je bilo potovanje do takšne pozicije polno preprek in je trajalo več kot poldrugo desetletje. Nasprotno usodo so doživeli prevod romana Alojza Rebule V Sibilinem vetru, ki ga je Diomira Fabjan-Bajc desetletje ponujala različnim založnikom, ali pa po izidu dokaj uspešen Jelinčičev potopis Pod zvezdnatim nebom, ki pa je pred tem več let romal od založbe do založbe; prevodi Bevkovih mladinskih del, ki jih je prevajalec Ezia Martina ponujal petnajstim založbam, podobno usodo so doživljali nekateri prevodi Cankarjevih del, marsikateri pa še danes ostaja v rokopisu, kot npr. Pahorjeva Nekropola, ker ni prepričal italijanskih založnikov kljub uspehu angleškega in francoskega prevoda.

* * *

Tudi možnosti za izdajanje knjig v okviru različnih *programov Evropske skupnosti za sodelovanje z nerazvitimi ali z vzhodno Evropo*, ki se pojavljajo od osemdesetih let, so omejene in vsebujejo prefinjene mehanizme, zaradi katerih bogatijo predvsem zahodne partnerje in ne tistih, ki naj bi jih uveljavili. Vsi ti programi, od Tempusa do Erazmusa in Phara namreč dopuščajo kot nosilca posameznega projekta le zahodnoevropsko institucijo, ki si poišče vzhodnoevropskega sodelavca, pri tem pa seveda poskrbi, da pretežni del sredstev ostane na razpolago njej, medtem ko mora biti revnejši, ki naj bi se mu pomagalo, srečen zaradi drobtinic z bogatinove mize ter zadovoljen, da mu izkažejo milostno zanimanje, saj za kakšen prodornejši in trajnejši uspeh ni izgledov. Ko se je skupina članov Društva slovenskih pisateljev (Evald Flisar, Lela B. Njatin, Iztok Osolnik, Tomaž Šalamun) dogovarjala z italijansko družbo A.R.C.I. (Zveza za izkoriščanje prostega časa), da bi izdala pet knjižnih prevodov slovenskih del v italijanščino v okviru programov PHAR in TACIS za demokratizacijo, je nastal predračun stroškov projekta, ki naj bi zahteval 400.000 nemških mark brez dohodka od prodaje knjig in lastne udeležbe nosilca projekta. V okviru te vsote bi Društvo slovenskih pisateljev dobilo en računalnik ter približno desetino sredstev za pripravo knjig, njihovo promocijo in druge funkcionalne izdatke, pa tudi za avtorske honorarje. Vse ostalo – v bistvu bi bil to čisti dobiček – bi šlo nosilcu projekta. Povsem materialno okoriščanje s promocijo slovenske književnosti je revoltiralo nekatere člane upravnega odbora Društva slovenskih pisateljev in postavilo priložnost na kocko, drugim pa se je zdel povsem normalen posel, v katerega so bili prisiljeni po načelu vzemi ali pusti.

Vsekakor gre za pojav, ki kaže, kako daleč od kakršnihkoli vrednot je izdajanje leposlovja, ki postaja v vseh svojih razsežnostih predvsem, če že ne izključno posel, katerega namen je profit. Vprašanje je le, ali spoznanje velja le za Italijo in Zahod ali tudi za nas.

PRIZADEVANJA JOLKE MILIČ

Jolka Milič je nedvomno ena najvidnejših posrednikov slovenske književnosti v italijanski prostor. Z lastno iznajdljivostjo je sama, brez kakšne posebne institucionalne podpore prispevala *dve antologiji*, sodelovala pa je tudi pri izidu lepega števila samostojnih knjig in množici izborov slovenskih pesnikov v različnih italijanskih revijah. Njeno obsežno in raznovrstno posredovanje je zanimivo zaradi vsaj

dveh razlogov. Najprej nam slovenske reakcije ob izidu njene prve antologije kažejo, kako različno se vrednotijo domača in tuja prizadevanja za uveljavitev slovenske književnosti v Italiji. Poleg tega se odpira vpogled v pletenje vezi prizadevnih posameznikov, ki so privedle do vrste revialnih objav, čemur je namenjena pozornost v nadaljevanju.

Dobri dve desetletji za Salvinijevo antologijo Zimzelen in rožmarin je izšlo nekakšno njeno nenamerno dopolnilo, ki se danes kaže kot pregled nadaljnega časovnega razvoja *sodobne slovenske lirike*, čeprav urednica in prevajalka menda ni imela tako visokih ambicij. Prevedla je in v okviru dodeljenega ji prostora predstavila dela *trinajstih pesnikov*, ki jih Salvini še ni mogel upoštevati, čeprav bi morda vsaj del te vrzeli zapolnil v dopolnjeni drugi izdaji, če ga pri snovanju ne bi prehitela bolezen.

Nova antologija Jolke Milič je nastala kot plod njenega dolgoletnega prevajanja slovenske lirike v italijanščino, vendar je težko prodrla celo do revialnih objav. Po njenih izjavah je priložnost za knjižno izdajo nastala slučajno in brez prevelikih ambicij, da bi nastal zaokrožen, reprezentativen pregled novejšje slovenske lirike, saj je združila tiste pesnike, do katerih je čutila afiniteto in jih je prevajala predvsem zaradi lastnega interesa.

V ozadju razlogov za nastanek antologije se da razbrati prepričanje, ki ga kasneje kot stalnico srečujemo še večkrat, saj se nenavadno pogosto ponavlja. Nova iskanja in živi razvoj slovenske lirike naj bi zbudil zanimanje pri osveščeni in najzahtevnejši publikli v Italiji, kar je verjetno prepričalo Jožeta Košarja, urednika mariborskih *Obzorij*, da jo je založil. Zaradi prodaje v Trstu je za soizdajatelja pridobil Založništvo tržaškega tiska, vendar ni izpričan noben knjigotrški uspeh.

Čeprav Jolka Milič ne v Italiji ne v Sloveniji ni dosegla s Salvinijem primerljivega zanimanja, je dokaj razburkala slovensko javnost.¹³ Nekateri so antologijo, ki je izšla predvsem zaradi Košarjeve naklonjenosti, sprejemali celo kot polemično dopolnitev Živega Orfeja, nekakšne uradne, reprezentativne antologije slovenske književnosti. Tako naj bi antologija Jolke Milič, če bi to vlogo tudi v resnici imela, odločilno vplivala na nadaljnje uveljavljanje posameznih avtorjev. Nekateri so bili užaljeni, ker niso bili upoštevani, drugi so zamerili, ker so se znašli v družbi manj znanih. Polemika je poleg tega problematizirala vsa slovenska prizadevanja za uveljavljanje naše književnosti v tujini, namigovala na klansko zavajanje slovenske javnosti o uspehih posameznih izdaj v tujini, razgrnila resne pomisleke o Kosovelovi uspešnosti v Franciji ter odkrila, da v svetu vendarle obstajajo tudi občudovalci slovenske književnosti.

Nobeno teh spoznanj se ni otelo pozabi, ker so izzvenela le kot obračunavanje prizadetih, istočasno pa so odstopala od ustaljenih stereotipnih predstav o usodi slovenske književnosti v tujini. Tako kljub omenjenim posebnostim polemike dominira klišejski tip poročanja. Pomen dela vidijo slovenski poročevalci predvsem v tem, da je izbor iz slovenske književnosti sploh izšel in je dostopen v tujini, s čimer naj bi spet stopili korak bliže k dokončni afirmaciji in priznavanju naših kvalitet. Pomisleki zaradi izbora so v tem primeru bolj ostri, ker dela ni pripravila kakšna avtoritativna veličina iz tujine, pač pa tedaj še manj uveljavljena »sezanska gospodinja« Jolka Milič. Sami in brez kakšne izjemne finančne pomoči ji je uspelo pripraviti

¹³ O antologiji so poročali: Andrej Brvar (Večer 26. 1. 1974, št. 21, str. 10), Josip Tavčar (Dan 1974, št. 1, str. 19), Peter Kuhar (Komunist 25. 2. 1974, št. 8, str. 22), Jolka Milič (Delo 30. 3. 1974, št. 75, str. 2), Denis Poniž (NRazgl 5. 7. 1974, št. 13, str. 349), Lino Legiša (PiČ 1974, št. 3/4, str. 220–222), Ciril Zlobec (Sodobnost 1974, št. 2, str. 195–196), Fulvio Tomizza (Sodobnost 1974, št. 2, str. 197–200).

izid antologije, ki bi lahko zasenčila bistveno dražje, a toliko opevane antologije slovenske poezije ter izbor Kosovela v francoščini.

* * *

Razlogi za neprimerno skromnejši odmev antologije v Italiji so bili tudi zunanje narave. Izid je sovpadel z nekajletno *ohladitvijo političnih odnosov med Italijo in Jugoslavijo*, ko so zašle priprave za sklenitev kasnejših Osimskih sporazumov spet v težave, sovpadale pa so s strahom Trsta pred namišljeno »slovansko nevarnostjo«, ki je tedaj ponovno in okrepljeno aktualizirana. Sprožili so jo obetajoči se meddržavni sporazumi, v katerih se je poleg dokončne rešitve vprašanja državnih meja med drugim predvidevala tudi ustanovitev prostrane brezcarinske cone v Sežani z velikim številom zaposlenih, kar naj bi sprožilo množično priseljevanje »Slovonov« iz notranjosti Jugoslavije ter ogrožalo italijanski značaj Trsta. Kmalu po izidu antologije, v začetku 1974. leta, so v Trstu spet izbruhnile javne demonstracije, na katerih so žalili Tita, tako da je bil odpovedan državniški obisk na najvišji ravni. Jugoslavija je izvedla delno mobilizacijo, na meji je njena vojska zavzela bojne položaje, odnosi med državama so se bistveno poslabšali, tako da je za več mesecev povsem usahnil celo maloobmejni promet. V takšnih prenapetih razmerah bi si malokdo upal popularizirati knjigo o slovenski književnosti, saj je to zaradi tradicionalnega tržaškega nasprotovanja ter podcenjevanja slovenske kulture tvegano že v vsakdanjih razmerah. Antologija je tako naletela na molk in je v elitnih tržaških knjigarnah ni bilo mogoče najti, kaj šele na vsem narodnostno mešanem območju. Na razpolago je bila predvsem v tržaških in goriških slovenskih knjigarnah, kamor Italijani zaidejo bolj po naključju. O kakšni reklami, posebni ponudbi, kataloški prodaji, razstavi v izložbi ali kakšnem drugem knjigotrškem prijemu ni najti nobene sledi.

* * *

Za hladen molk je ilustrativen podatek, da je *Fulvio Tomizza* poročal o izidu te antologije v ljubljanski *Sodobnosti* in ne v katerem od italijanskih časopisov ali revij, ki jih znani pisatelj bere v tržaških kavarnah med svojimi zimovanji v Trstu. Kljub temu je znanih nekaj *italijanskih recenzij*, ki so izšle po večmesečnem čakanju tik pred izbruhom meddržavne krize. Skoraj leto po izidu antologije, potem ko je o njej že poročala v svoji reviji, sta izšli dve pozitivni recenziji *Aurelie Gruber Benko* v tržaškem dnevniku *Piccolo* ter v časniku *Meridiano di Trieste*, vendar obe z veliko težavo in šele, ko je grozila blamaža zaradi nedemokratičnosti tržaškega časopisja, ki obeh prispevkov najprej ni nameravalo objaviti.¹⁴

Recenziji nista pomembni le zato, ker sta opozorili na slovensko literaturo v osrednji tržaški periodiki. Pozornost zaslužita tudi kot priče o vezeh, ki jih je Jolka Milič navezala s senatorko *Aurelio Gruber Benko*, urednico in lastnico tržaške revije *Umana*. Prav te vezi so pripomogle, da je kasneje uspela objaviti vrsto prevodov v različnih *italijanskih revijah* od gledališke revije *Scena* preko reških revij italijanske manjšine *Battana* in *Panorama* ter dvojezične revije slovenske narodnostne skupnosti *Most* do tržaških periodik *Bora*, *Meridiano di Trieste*, *Autoturismo* in *Umana*, milanske revije *Ariana*, barijske *La Valissa*, padovanske *La nuova tribuna letteraria*, bolzanskih periodik *Regioni panorama* in *Nuovo contrappunto*,

¹⁴ Aurelia Gruber Benko: Poeti sloveni d'oggi, *Il Piccolo*, 16. 3. 1974; ista: Tredici sloveni tradotti in italiano, *Il Meridiano di Trieste* 36. 1. 1974; ista: *Panoramica*, *Umana* 1973, št. 9/12, str. 33.

beneške revije *La rivista di Alpe Adria*, novarskega dvomesečnika *Lunarium* in verjetno še v kakšni, ki je ostala prezrta.¹⁵

Uveljavljanje Jolke Milič v revialnem tisku je čez nekaj let privedlo do izida že omenjene posebne *antologijske številke* sodobnega slovenskega zamejskega pesništva v reviji *Most*. Dvojezična revija, ki že s svojim naslovom opozarja na ambicije, da bi vzpostavila most med dvema kulturama istega mesta, je bila pri slovenskih oziroma jugoslovanskih oblasteh nezaželen, tako kot njej nekoliko soroden *Zaliv*, in je zato doživljala vrsto šikan, več prepovedi uvoza in seveda ni prejela nobene subvencije. Lahko bi si ustvarila imidž disidentske publikacije, kar je bil tedaj na Zapadu modni hit, vendar pri italijanski publiki vseeno ni zbujala posebnega zanimanja, kot bo vidno pri obravnavi sodelovanja obmejnih revij.

EPIZODA S TRŽAŠKO REVIJO UMANA

Zaradi predstavljenih razsežnosti je za pričujoči prispevek pomembno sodelovanje Jolke Milič s tržaško revijo *Umana*, ki se je razvilo že ob nastajanju njene prve antologije in je na koncu privedlo do dveh izdaj Kosovela v italijanščini.

Umano je 1918. leta ustanovil in jo deset let izdajal tržaški publicist in osrednji časnikar Piccola, pisatelj Silvio Benco. Obnovila jo je 1951. leta njegova hči, kasnejša senatorka Aurelia Gruber Benko, ki je letos preminula v visoki starosti. Njena urednica in založnica je bila do njenega prenehanja izhajanja 1973. leta. Od večine tržaških italijanskih revij se razlikuje po tem, da v njih komaj kdaj najdemo kakšno omembo slovenske problematike. Razvoj naklonjenosti do slovenske književnosti pri Umani ni potekal premočrtno, niti se ni vzpel do konstantnega sodelovanja tega ustvarjalnega kroga s Slovenci, kot se je izkazalo ob sprejemanju Osimskih sporazumov 1976. leta, ko so se vezi pretrgale.

Izhajanje tržaške lokalne revije z relativno veliko odmevnostjo v tržaških intelektualnih krogih je bilo po njeni obnovitvi v začetku petdesetih let najprej zaznamovano z odklonilnim odnosom do Slovencev. Tako npr. 1952. leta zasledimo v tržaški reviji *Sidro* polemiko z Umano, ker je skušala prikazati Slovence kot nekulturen narod, ki naj sploh ne bi imel lastnih revij za kulturo. Kot kažejo različni odzivi v slovenski publicistiki, je še večkrat pokazala podoben odnos, ki v obdobju napetosti med državama, ob nerešenem tržaškem vprašanju in še odprtih vojnih ranah niti ni mogel biti drugačen, če je hotela ohraniti naročnike. Šele kasneje so se

¹⁵ V reški *Panorami* je izšel prevod Aleksija Pregarca (1976), v *Meridiano di Trieste* Srečka Kosovela (1976), milanska *Scena* je objavila eno pesem iz Botticellija Ivana Svetine (1977) ter dela Kajetana Koviča (1978), Žarka Petana (1978); tržaška *La Bora* Srečka Kosovela, Miroslava Košute, Marka Kravosa (1977), *La battana* ob prepsnitvah drugih prevajalcev tudi njen izbor Tomaža Šalamuna (1978), Franja Franciča (1993), Marka Kravosa (1994) ter Tatjane Soldo (1995). Dvojezična revija *Most* je natisnila serijo prevodov, ki so bili kasneje vključeni v dvojezično antologijo slovenskih tržaških pesnikov (*Piccola antologia della poesia slovena a Trieste*, *Most* 1983, št. 65–66), ki so jo izdali kot posebno številko. Poleg tega je *Most* objavil tudi njene prevode Fischerja (1974), Edvarda Kocbeka in Borisa Novaka (1979), Vinka Truhlarja (1981) in še koga. V 44. številki novarskega dvomesečnika *Lunarium* so 1987 izšli kasneje nagradjeni prevodi pesmi Marka Kravosa, v reviji *La Valissa* pa prevodi Saše Vegri (1989), Neže Maurer (1989, 1994), v reviji *Nuovo contrappunto* je izšlo nekaj Kocbekovih pesmi, v padovanski reviji *La nuova tribuna letteraria* so 1993. objavili pesmi Branka Hofmana, Daneta Zajca, Cirila Berglesa, Lojzeta Krakarja, Janka Messnerja, Kajetana Koviča. Cirila Berglesa je predstavila v beneški reviji *La rivista di Alpe Adria*, v bolzanski reviji *Regioni panorama* je 1990. objavila pesmi Janeza Pirnata, Mile Kačič, Ervina Fritza, Alojza Ihana, Lojzeta Krakarja, Cirila Berglesa, Svetlane Makarovič. Leta 1993 je prinesla prevod Kocbekovih pesmi revija *Nuovo contrappunto*. S podobno vztrajnostjo je dosegla, da so posamezni njeni prevodi slovenskih pesnikov, marsikdaj celo brez navedbe prevajalke, izšli tudi v revijah *Arianna* (Milan 1970), *Il Meridiano di Trieste* (1972, 1974, 1976), *Autoturismo* (Trst 1972).

razmere toliko spremenile, da je razvila svojo edinstveno vlogo pri oblikovanju vezi med slovensko in italijansko kulturo v Trstu, čemur je ostala zvesta do svojega zatona, čeprav ni nikoli posebej izpostavljala te plati svoje uredniške prakse.

Na tej poti se 1954. leta v Umani najprej pojavi članek o bazoviških žrtvah, kar je gotovo zahtevalo določen uredniški pogum, saj je na objavo čakal kar nekaj časa, podpisan pa je s psevdonimom. Po šestih letih izhajanja, 1957. leta, je eno izmed svojih trinajstih tematskih števil posvetila Jugoslaviji. *Janko Jež* je s sodelovanjem prijatelja *Enrica Damianija* kot prevajalcem uspel objaviti odlomek Cankarjevih Hlapcev ter predstaviti pisatelja v krajšem spremnem eseju. Kljub prijaznemu odzivu in hvali v slovenski publicistiki se v naslednjih letnikih pojavljata le po eden ali dva članka o vprašanih Jugoslavije, medtem ko je slovenska kultura in njen tržaški del predstavljen kvečjemu z oznako kakšnega slikarja. Gre za značilen pojav, ki se odraža tudi v uredniški politiki drugih revij in razkriva prepričanje, da se ne sme nameniti preveč prostora Slovincem, ker bi se lahko zdelo, da jim je vodstvo postalo pretirano naklonjeno ali celo njihova ekspoziura, kar je npr. bil prva povojna leta tržaški časnik *Corriere di Trieste*. S tem bi uredništvo tvegalo odpor znatnega dela naročnikov, ki so za življenje takšnih revij z nizko naklado in praktično brez subvencij več kot pomembni. Zato vedno znova odklanjajo številne predloge za objavo prispevkov s slovensko tematiko, pa čeprav so v zadregi zaradi pomanjkanja drugega gradiva. Zatekajo se k izgovorom o interesu za najvišje in najsplošnejše vrednote človeškega duha, vprašanja slovenske kulture pa reducirajo na nekaj lokalnega, ozkega in omejenega, kar se potrди tudi ob kasnejši *objavi Kosovela* na straneh revije.

V slednjem primeru izstopa na videz presenetljivo dejstvo, da je v tej tržaški reviji najprej izšel prevod Ekstaze smrti v francoščini, šele naslednje leto pa tudi izbor njegove lirike v italijanskem prevodu *Filiberta Benedetiča* in *Silvie Miniussi*, ki verjetno s svojim predlogom ne bi uspela, če ne bi dokazala zanimanja za kraškega pesnika v Franciji. Takšne ovinke preko drugih književnosti srečamo še večkrat, tudi pri uveljavljanju Bartola, Kocbeka, ter izkazujejo nezadostnost, dvom v lastna merila, saj se morajo opreti na reference v velikem svetu, ko presojajo vrednost neznanega jim pesnika. Pomen referenc za uveljavljanje slovenske književnosti v italijanskem prostoru je ključnega pomena, čeprav se mu je le v posameznih primerih namenjala potrebna pozornost.

* * *

Nekakšen prelom v odnosu do Slovencev predstavlja obsežna osmerna številka *Umane*, ki je izšla 1958. leta, ko je Trst prejel eno najvišjih italijanskih državnih odlikovanj, zlato medaljo za zasluge na področju kulture in šolstva, istočasno pa je revija posvečena tudi spominu na pokojnega rektorja tržaške univerze Rudolfa Ambrozinija. V prispevku Aurelie Gruber Benco o razvoju tržaškega javnega šolstva so prikazane tudi slovenske šole, v bibliografskem pregledu tržaškega periodičnega tiska (1.109 enot) so upoštevali tudi 114 tržaških slovenskih periodik, pa tudi tiste, ki jih je posebno fašistično sodišče (tribunale speciale) zaplenilo v letih 1930–1941. Bolj pomanjkljivo so prikazani slovenski kulturni krožki in društva, ki so med 2.439 enotami popisa tržaških kulturnih institucij komajda prisotni s štirimi omembami. Največ pozornosti so namenili slovenskemu gledališču, ki tedaj še ni imelo svoje dvorane. Nastaja vtis, da se je pozitiven odnos in nepristranski prikaz slovenskega deleža v kulturni podobi Trsta oblikoval spontano, ko so avtorji z intelektualno poštenostjo obravnavali verodostojne primarne dokumente.

Nekatere misli tržaških publicistov so zanimivo sveže za tedanje napete čase, ko se je zaostrovalo tržaško vprašanje in je narodna nestrpnost dosegla enega svojih viškov. *Giulio Cervani* je opozoril na potrebo po preučevanju specifičnih pojavov v odporiškem gibanju na Tržaškem in Goriškem. *Petrisso de Petris* je pri popisu tržaških bibliotek poudaril njihovo povezanost, segajočo tudi preko nacionalnih barier, kar predstavlja posebnost, ki je pri ustanovah na drugih kulturnih področjih ni, saj je ločnica med italijanskimi in slovenskimi globoka, nepremostljiva, slovenska komponenta tržaškega kulturnega življenja pa je zanemarjena celo v tej slavnostni številki, kot je zapisal. *Romeo Colognati*, ki je na filozofski fakulteti v Trstu med drugim poučeval tudi slovenščino (ne da bi jo aktivno obvladal), je v svojem eseju o manjšinah zapisal previdno opozorilo na nepoznavanje slovenske kulture. Opravičeval ga je s trditvijo, da je interes italijanskega naroda za slovenski svet in umetnost logično sorazmeren s pomenom, ki ga ima v sklopu kultur narodov celotnega sveta. Kljub temu je pristavil, da je treba pred oblikovanjem takšnega odnosa sosednji slovenski svet najprej spoznati. Razmišljanje je zelo značilno ne le za tržaško, pač pa za celotno italijansko stvarnost in za njen odnos ne samo do književnosti, pač pa do celotne kulture malega naroda. Bila naj bi že a priori manj vredna, ker naj bi prispevala premalo v svetovno zakladnico duha, zato po njihovem mnenju ni primerljiva z močjo italijanske. Takšno stališče se kot rdeča nit vleče v ozadju velike večine reakcij na pojavljanje slovenske književnosti v Italiji (in tudi drugod).

Ne glede na opisano upoštevanje »slovenske komponente« v Trstu je bilo potrebno še pol desetletja, da je *Aleš Lokar* 1962. prodril s predlogom za objavo kratke predstavitve (»schede«) in prevodov osmih *Kocbekovih* pesmi, kar mu je verjetno uspelo zaradi napovedi vseh akcij, predvidenih ob izidu brošure *Edvard Kocbek*, pričevalec našega časa, s katerimi so hoteli tržaški Slovenci predstaviti pesnika mednarodni javnosti. Še dve leti kasneje se je ob srečanju italijanskih in jugoslovanskih pisateljev pričelo že omenjeno zanimanje za *Kosovela*, ki ga na tem mestu lahko le omenimo, ne pa natančneje analiziramo.

Od srede šestdesetih let, po drugem prelomu, do katerega je prišlo z objavo prevodov *Kosovela*, se v reviji bolj pogosto pojavljajo slovenski pesniki. Večino je prevedla *Jolka Milič*. Njena predstavitev *Franceta Filipiča* je izšla kot dvojezična objava 1966 leta, pri njenem prevodu *Cirila Zlobca* in *Tomaža Šalamuna* je 1969. sodelovala tudi *Lidija Dekleva*; leta 1971, neposredno ob knjižni izdaji *Kosovelove* poezije v italijanščini, pa prinese revija obsežnejši izbor enajstih *Kravosovih* pesmi ter posamezne recenzije slovenskih knjig. Tedaj napiše članek o tomajskem pesniku urednica *Aurelia Gruber Benko*, ki se je potrudila tudi pri nekaterih javnih predstavitvah omenjene zbirke. Vse te vezi so zamrle po sklenitvi Osimskih sporazumov, ko je zaradi »ogroženega italijanskega značaja Trsta« nastala znana stranka »melonarjev« Lista za Trst. V ta politična dogajanja se je aktivno vključila tudi senatorka.¹⁶

Posredništvo *Jolke Milič* je imelo ne glede na časovno omejenost v tržaških intelektualnih krogih, ki so se zbirali okrog revije *Umana*, dokajšen odmev in je pospešilo proces zanimanja za slovensko književnost, žal pa je v tem primeru sovpadlo s prenehanjem izhajanja revije ter tako doživelo še en zastoj. *Umana* ni dosegla tako visoke stopnje kot v preteklem stoletju izhajajoča italijansko-slovenska revija *Arcadia*. Ne more se tudi primerjati s *Favillo* (1836–1846), ki je s svojo priložo *La Musa slava* sistematično seznanjala italijansko publiko s slovanskimi kulturami, vendar ostaja v povojni zgodovini izstopajoči primer zanimanja za slovensko književnost. S svojimi zamejtvami postavlja vprašanje, ali se uveljavljanje slovenske knji-

¹⁶ Jolka Milič: Rekviem Aurelii Gruber Benko, Most 1977, št. 49/50, str. 239.

ževnosti, ki ni doseglo enake ravni kot v revijah prejšnjega stoletja, v resnici razvija ali le stopica na istem mestu.

MNOŽIČNOST KRAJEVNIH REVIJ

Kratkotrajno izhajanje revij, njihova omejenost na ozko teritorialno območje (kampanilizem) in s tem povezan njihov vpliv ni v italijanskem prostoru nič nenavadnega, saj so celo florenške revije iz začetka 20. stoletja, ki so ključnega pomena za razvoj italijanske književnosti, izhajale le po nekaj let: Leonardo od 1903 do 1907, Voce od 1908 do 1916, Lacerba od 1913 do 1915. Ker tudi to področje v Italiji urejajo predvsem tržne zakonitosti in ni deležno izdatnejših subvencij, se revije le s težavo obdržijo dlje časa, njihov domet pa je močno omejen še s komercialnim revialnim tiskom. Ob visoki profesionalnosti najbolj razširjenih magazinov, ki izdajajo posamezne številke v milijonskih nakladah, ta plast kulturnih publikacij ne more imeti takšne vloge kot pri Slovencih, presojanje posameznih literarnih stikov v teh okoljih pa lahko zavede v napačno oceno njihovega pomena, zato je navedene podatke treba dopolniti tako, da nastane celovita podoba te plasti kulturnega prostora.

* * *

Ko je Umana usahnila, je bilo v Trstu začutiti praznino. Tako je čez štiri leta nastala nova revija *La Bora* (Burja), ki jo je ustanovila skupina intelektualcev, med katerimi je bil najbolj aktiven urednik *Ricciotti Lazzaro*. V ozkem krogu sodelavcev so bili tudi nekateri slovenski ustvarjalci: *Karel in Sergij Milič, Klavdij Palčič, Jože Pirjevec, Mara Debeljuh Poldini, Filibert Benedetič*. Mesečnik za »zgodovino, gospodarstvo, umetnost in kulturo« se je obdržal le nekaj let (1977–80), izšlo je samo dvajset števil in pri publiku ni imel pričakovanega odziva. Poskusna številka je sicer izšla v nakladi 35.000 izvodov, vendar naročnikov in kupcev ni bilo in tako je revija usahnila, preden je zaživela kot »prostor povezovanja narodov, ki živijo v istem mestu«, in preden je lahko uresničila cilj, da se »pričneje dejstva prikazovati takšna, kakršna so, brez predsodkov, laži in napihovanja«.

Značilni so članki s slovensko tematiko, ki pričajo, kako so se sodelavci zavedali globokega prepada med Tržačani italijanske in slovenske narodnosti ter praznin v poznavanju osnovnih značilnosti slovenske kulture. Zaradi tega je *Jože Pirjevec* napisal šest izčrpnih prispevkov o zgodovini Slovencev od naselitve do prve svetovne vojne. *Mara Debeljuh Poldini* je prikazala Alojza Rebulu in Borisa Pahorja, ki tedaj doživita svojo prvo resnejšo predstavitev italijanskemu bralstvu. Zgodovino slovenskega gledališča v Trstu je obravnaval *Filibert Benedetič*, ki je obdelal celoten tržaški repertoar od prve predstave v tržaški slovenski čitalnici do 1980. leta. V prispevku, ki ga je kasneje predelanega uporabil v geselskem članku enciklopedije o Furlaniji – Julijski krajini ter v antologiji slovenskega teatra, je posebno pozornost namenil tudi turnejam Slovenskega stalnega gledališča, njegovi publiku in številu predstav, pa tudi velikim finančnim težavam slovenskega Talijinega hrama v Trstu.

Vsa ta prizadevanja skušajo nevsiljivo zbuditi zanimanje italijanskega bralca za svet, ki je poln zanimivosti in bi ga moral poznati kot del stvarnosti, sredi katere živi. Ne glede na to ponudbo pa niso znani odzivi italijanskih naslovnikov, pač pa le veselje slovenske javnosti.

* * *

Sporadično se pojavljajo številne in zelo raznolike splošne kulturne revije, ki izhajajo na narodnostno mešanem območju. Malo časa je izhajal *Ponterosso*, kjer je našlo prostor nekaj slovenske kulture. Leta 1993 sta pričeli izhajati kar dve podobni lokalni reviji, čez dobro leto pa sta se jima pridružili še dve. Dvomesečnik *Lettere triestine* je najprej urejal kardiolog *Fulvio Camerini*, izdaja pa ga skupina tržaških intelektualcev, ki vključuje tudi nekaj Slovencev in si želi sodelovanja z obeh strani meje. Po dobrem letu je prerasel v moderno oblikovan mesečnik, v katerem so svoje članke objavili tudi nekateri slovenski ustvarjalci, vendar kaže, da je v zašel v težave. Ker so v drugi številki osrednji tematski sklop posvetili Kraškemu parku, niso mogli mimo Slovencev in so tako objavili zanimiv prispevek o ustvarjalnosti *Avgusta Černigoja* ter *Merkùjev* članek o slovenskem jeziku, naslovnica pa prinaša reprodukcijo značilne *Spacalove* slike. Po letu ohranja naklonjenost do Slovencev in jih je tudi prenovljeno uredništvo preko svojega člana, Prosečana Borisa Cibica vabilo k sodelovanju.

Julija 1990. leta je podobno potezo napravila v svoji prvi številki revija *Messaggi registrati*, ki si je zastavila nalogo, da še posebno skrbno poroča o Sloveniji. Trimesečnik *Trieste & oltre* je v poskusni številki na kar nekaj mestih pisal o Slovincih, ki so s svojimi članki sodelovali kot avtorji v naslednjih številkah ter tako prispevali k boljšemu poznavanju slovenske književnosti v Trstu. *Marija Pirjevec* je 1994. predstavila tržaške ustvarjalce *Kosovela*, *Pahorja* in *Bartola*, še pred tem je *Boris Pahor* v dveh nadaljevanjih označil prispevek Trsta in Gorice k razvoju slovenske književnosti.

Poleg revije *Il cielo sotto Trieste*, ki je nastala v združenjih zdravljenih narkomanov konec leta 1994, je nekaj mesecev kasneje nastala še ena nova tržaška revija. Kulturni krožek *Gulliver* je marca 1995. predstavil poskusno številko štirijezične revije *Orientexpress*, ki naj bi jo delili brezplačno. Izhajala naj bi v nakladi 100.000 izvodov, stroške pa bi krili s pomočjo sponzorjev. Mesečnik, ki prinaša prevode vseh prispevkov tudi v slovenščino, urejata *Rosario Lima* ter *Riccardo Hubert* in je namenjen poročilom o različnih prireditvah ter splošni kulturni in družbeni problematiki.

Podobno se odpira prostor za poročila o slovenski književnosti v Gorici, kjer od konca osemdesetih let izhaja dvojezična publikacija *Isonzo – Soča*. Nastala je na pobudo članov istoimenske zadruga, v katero so včlanjeni tako slovenski kot italijanski levo usmerjeni intelektualci. Nastaja vtis, da kljub vsemu še ni prav zaživela in se vseskozi bori s hudimi težavami, ki so botrovale tudi ukinitvi njihove zanimive »dvojezične« zadruga knjižarne ter povzročile zaton njene založniške dejavnosti.

Zadnja leta se pojavlja množica v različnih tehnikah razmnoženih glasil posameznih družabnih skupin in mnoga med njimi neobremenjeno razpravljajo tudi o slovenski kulturi ter prinašajo tudi članke v slovenščini, kot npr. mladinski časopis *Zuf de žur*, ki z naslovom slengovske »makaronščine« opozarja na svoje ambicije, uveljavlja pa se tudi z javnimi zabavnimi prireditvami. Tudi v teh primerih so med sodelavci ali celo med najpomembnejšimi člani uredništev zastopani Slovenci, včasih pa se pojavljajo tudi zanimive vezi s slično slovensko periodiko, ki se prav tako hitro širi, saj na nekaterih šolah izdajajo celo po več takšnih glasil istočasno, pripravljajo jih tudi posamezni klubi in društva.

Podobno kot na Tržaškem bi lahko tudi na Goriškem in v Videmski pokrajini navedli vrsto lokalnih periodik, ki imajo že ugotovljene značilnosti in podoben odnos do slovenske književnosti, zato naj zadostuje opozorilo le na več kot petintri-

deset let staro goriško revijo *Iniziativa Isontina*. V uvodniku jubilejne stoprve številke njen dolgoletni urednik, furlanski pisatelj *Celso Macor*, poudarja, da se je »radostila vsake kulture, ki je hotela živeti in preživeti ter rasti: od italijanske do slovenske, od furlanske in bejaške, do odmevov nemške kulture in hebrejskega sveta, kar vse pripada edinstveni polifoniji tega ozemlja«. Na istem mestu objavljeni bibliografski popis prispevkov odkriva *med dva tisoč petstotimi približno trideset takih s slovensko tematiko*. Tudi te so večinoma prispevali Slovenci, obravnavana tematika pa je največkrat splošno kulturna ali ozko specializirana, medtem ko je slovenska književnost komajda prisotna. Med najzanimivejšimi prispevki velja opozoriti, da je Umberto Urbani 1967. pisal o življenju in delu Franceta Prešerna. Istega leta je Ezio Martin predstavil Franceta Bevka kot mladinskega pisatelja, desetletje kasneje najdemo oznako Vladimira Truhlarja, ki jo je prispeval Oskar Simičič. Leta 1981 je o Kocbeku kot religioznem pisatelju pisal Alojz Rebula. Poklonili so se tudi spominu tedaj preminule goriške pesnice *Ljubke Šorli*, vdove po Lojzetu Bratužu, ene prvih žrtev fašistične nasilja nad Slovenci.

* * *

Izhajanje krajevnih, kulturi namenjenih revij v Italiji je v veliki meri dokaj naključno in navadno zapisano kratkotrajnemu življenju. Nekoliko daljšo tradicijo imajo revije, ki so vezane na kakšno profesionalno ustanovo, preko katere jih financira država ali krajevna uprava, ker so učvrščene v okvir njihovega delovnega programa. Poleg številnih drugih je takšna revija *Studi Goriziani*, ki jo je 1923. pričela izdajati Državna knjižnica v Gorici najprej kot nekakšno protiutež graške *Görzen Studien*, da bi zaščitili »italijanski značaj« Gorice, a je po drugi svetovni vojni vendarle objavila poleg različnih člankov o slovenski stvarnosti tudi šestnajst literarnozgodovinskih člankov. Večinoma so jih napisali Slovenci, vendar tudi *Arturo Cronia*, *Ezio Martin*, *Fulvio Salimbeni*, *Silvano Cavazza*, *Sergio Tavano*, če se izpostavi le najbolj znane avtorje. Tudi v tem primeru so obravnave s slovensko tematiko postale bolj zaželenje, ko je vodstvo knjižnice ter uredništvo revije prevzel *Guido Manzini*, ki ni Goričan in ga je kultura naroda, ki je do preselitve v novo okolje še ni poznal, pričela zanimati.¹⁷ Sedanji urednik *Otello Silvestri* nadaljuje to uredniško usmeritev.

Druga takšna revija – *Metodi e ricerche* – je vezana na videmski Inštitut za regionalne študije in je tudi natisnila vrsto slovenističnih prispevkov. Tudi te so pisali predvsem Slovenci, kot npr. *Marija Pirjevec* ali *Miran Košuta* ali *Slava Starc Križman*. Med Italijani, ki so pisali o slovenski literaturi, izstopa *Arnaldo Bressan*, ki je tu objavil dve študiji o Bartolu. Tržaški Regionalni inštitut za zgodovino osvobodilnega gibanja v Furlaniji-Julijski krajini izdaja trikrat letno zbornik *Quale storia*. Razvil se je iz Biltena, ki ga je 1973. leta pričel Giovanni Miccoli. V določenih obdobjih je inštitut pripravljala tudi tematske zvezke. Zborniku je uspelo zagotoviti prispevke številnih slovenskih zgodovinarjev ter objektivno poročanje o strokovno utemeljenih raziskavah. Na vrsti simpozijev, ki jih redno organizirajo, sodelujejo tudi številni slovenski zgodovinarji.

Le najdrznejša uredništva tovrstnih publikacij si upajo pripraviti posebne tematske številke, kakršna je skoraj 300 strani obsegajoča dvojna številka revije *Il Territorio*, ki je skušala podati celovito podobo »slovenske kulture v regionalni

¹⁷ Marijan Breclj: Dr. Guido Manzini, Knjižnica 1975, str. 126–129.

družbi«, v njej pa je sodelovalo okrog šestdeset slovenskih in italijanskih avtorjev. Številka, ki jo je izdal »Javni kulturni polivalentni center iz Ronk«, je bila večkrat predstavljena in zelo kmalu tudi razprodana. Značilno se zdi, da so kmalu za tem pripravili dva po obsegu dvojna zvezka o Istrski kulturi na obeh straneh meje. Uredništvo je zbralo članke o problematiki istrskih izseljencev in tako nekako opravičilo »pretirano« naklonjenost in zanimanje za slovensko problematiko, ki je bila izražena z izidom omenjene številke ter objavo drugih tovrstnih prispevkov v domala vsakem zvezku. Kljub vsemu ta Javni center kaže zanimanje za slovensko kulturo, ki s tega območja izginja, tudi z drugimi akcijami. Poleg njihove knjižnice z dokajšnjim slovenskim fondom je najpomembnejša ustanovitev *Nagrade Srečka Kosovele*, ki je namenjena prevodom iz slovenske književnosti v italijanščino in znaša 2.000.000 lir za prevod proznega dela, 1.500.000 lir za poezijo ter 1.000.000 lir za mladinsko delo. Prvi natečaj je potekal leta 1994 in se je nanj odzvalo domala šestdeset udeležencev z deli, primernimi za knjižno objavo. To je prva javna spodbuda z italijanske strani, ki skuša pospeševati uveljavljanje slovenske književnosti v italijanskem prostoru. Nekako zapolnjuje vrzel v nagradah za medkulturno izmenjavo, ki jih vsako drugo leto podeljuje Goriška pokrajina.¹⁸

Videmska univerza je pričela svojo serijsko publikacijo *Est Europa* s slovenskično tematsko številko. Posvetila jo je svojemu dolgoletnemu zunanjemu sodelavcu Martinu Jevnikarju, ki je tedaj odhajal v pokoj, ne da bi mu uredili status, kakršnega so takoj za tem podelili njegovim naslednikom. V kasnejših letnikih je »slovenica« bistveno manj prisotna, morda tudi zato, ker je v Sloveniji zbudila manj odmevov, kot bi pričakovali, saj jo je v Slavistični reviji ocenil le podpisani.

Ne zato, ker bi hoteli izčrpati seznam takšne periodike, pač pa za ilustracijo *pestrosti te panorame* že zgolj v tržaški, goriški in videmski pokrajini, naj naštejemo še nekaj podobnih revij: *Annali di storia Isontina*, *Archeografo Triestino*, *Aquilea nostra*, *Arte in Friuli*, *Atti dell'Accademia di Scienze, Lettere e Arti di Udine*, *Atti dei Civici Musei di storia ed Arte in Trieste*, *Che fastu?*, *Forum Iulii*, *Il Territorio*, *Memorie storiche forogiuliesi*, *Quaderni giuliani di storia*, *Quaderni di Scienze Antropologiche*, *Qualestoria*, *Sot la Nape*, *Storia contemporanea in Friuli*. Njihova vsebina je zelo raznovrstna, in čeprav prevladujejo splošne zgodovinske teme, je pomembno, da se v vseh pojavljajo že omenjenim podobni članki o slovenski književnosti ali pa vsaj o širših vprašanih slovenske kulture, vendar vedno s primerno izostrenim občutkom za »pravo mero« prisotnosti slovenske problematike. Druga zamejitev nastopa zaradi jezikovnih pregrad, saj večina slovenskih strokovnjakov italijanščine ne obvlada toliko, da bi si upali pisati strokovna dela v tem jeziku. Tako nastanejo težave tudi pri stroških za prevajanje, ker praktično nobena teh revij prispevkov ne honorira in tudi sredstev za plačilo prevajalcev ni.

BIZARNOST REVIALNEGA ŽIVLJENJA

Včasih imajo izdajatelji za slovensko pojmovanje kulture zelo *bizarne interese*, zaradi katerih izdajajo revije. Nastanek videmske revije *Politica e cultura*, preko katere je navezal vrsto italijanskih stikov *Ciril Zlobec*, je povezan s takšnimi nenavadnimi razlogi. Izhajala je le dobri dve leti (1960–1962). Njen mecen je bil advokat Loris Fortuna, ki je z njeno pomočjo hotel napraviti politično kariero in tudi uspel,

¹⁸ Zoltan Jan: Ob nagradah Pokrajine: upoštevati tudi slovensko ustvarjalnost v Gorici, PDK 13.4. 1988, št. 80, str. 8.

da je bil izvoljen v rimski parlament, nakar je revija usahnila. Te usode so se od vsega začetka zavedali vsi sodelavci, pa ni nobenega motila. Revija, ki je ustanovila filiale uredništev v Rimu, Vidmu, Ljubljani, Parizu, Düsseldorfu itd, kljub ambicijam, da postane široko razširjena, ni presegala krajevnih meja. Med svojimi sodelavci je imela pretežno krajevne ustvarjalce, sodelovala pa je praktično le s sosednjo Slovenijo, ki po velikosti komajda presega matično videmsko pokrajino.

Izšlo je le nekaj števil, vseeno je omogočila redno poročanje o kulturnem in političnem dogajanju v Jugoslaviji, predstavitev treh slovenskih likovnikov, objavo Zlobčevih pesmi in izid izbora jugoslovanske poezije.¹⁹ Značilna je velika *pozornost slovenskim snovanjem*, a vsi ti prispevki so bili *naslovljeni kot jugoslovanski*. Vezi so se torej pletle med posamezniki, ki so uveljavljali svojo nacionalno identiteto, vendar so se predstavljali kot Jugoslavlani. Ciril Zlobec je z Jankom Kosom pripravil tudi za soroden videmski dvomesečnik, namenjen »poeziji in kulturi«, *La situazione* izbor »sodobne jugoslovanske poezije«, v katerem pa so bili zastopani le slovenski pesniki. Tudi v tem primeru ponovno srečujemo enako razmerje med oznako jugoslovanski v naslovu in slovensko vsebino, na kakršno smo že opozorili. Kosov spremni esej je v kazalu naslovljen *Poesia jugoslava contemporanea*, tekst sam pa ima v reviji določnejši naslov *Nota per cinque poeti sloveni*, kar edino ustreza vsebini. Za kazalo je bil spremenjen, ker ima za bralca očitno premajhno sporočilno vrednost.²⁰ Uredništvu obeh revij, ki sta v svojem programu imeli jasno postavljen cilj, razvijati obmejno sodelovanje na področju kulture, niti svojemu bralstvu, ki je bilo zgoščeno ob italijansko-jugoslovanski meji, nista mogli ponuditi informacije z natančnejšim naslovom, ker sta se zavedali njihove neinformiranosti. Kaže, da je bilo takšno dojemanje stvarnosti samo po sebi razumljivo in edino mogoče, saj med sodelavci iz tujine praktično ne najdemo nobenega Neslovenca, članki z oznako jugoslovanski v naslovih pa obravnavajo predvsem slovensko problematiko. Tudi ni naključje, da je imela revija ljubljansko (in ne npr. beograjsko) filialo uredništva v Jugoslaviji, vodil pa jo je Ciril Zlobec. Kljub temu ni mogla preseči klišejsko ustaljenega zanimanja za Jugoslavijo, čeprav je bralce dejansko informirala o Sloveniji. Celó na tako ozkem obmejnem prostoru, kot ga je pokrivala, torej Italijani ne morejo preseči zakoreninjenega pojmovanja in si urediti predstave o večnacionalni državi z različnimi kulturnimi identitetami. Opaženi pojav pojasnjuje, zakaj je Ciril Zlobec pretežni del svojega posredovanja slovenske literature v Italijo povezoval z jugoslovanstvom, čeprav v njegovem javnem delovanju ne moremo ugotoviti sledi jugoslovanskega centralizma ali unitarizma, saj se je nemalokrat moral celo braniti pred povsem nasprotnimi očitki, da je šovinist in nacionalist. Vsekakor se je v

¹⁹ Značilni članki v reviji: Luciano Morandini: *Ragioni di una rubrica* (oktober 1960, št. 2, str. 46); Luciano Morandini: *Ciril Zlobec* (oktober 1960, št. 2, str. 46–47); Berto Morucchio: *Janez Bernik* (oktober 1960, št. 2, str. 48–49); Luciano Morandini: *Libertà della ricerca* (december 1960, št. 3, str. 30); Zoran Kržišnik: *La scultura di Stojan Batič* (december 1960, št. 3, str. 31–35); Berto Morucchio: *Nota su Stojan Batič* (december 1960, št. 3, str. 35); Makso Snuderl: *La riforma costituzionale in Jugoslavia* (marec 1961, št. 4, str. 4–5); Ciril Zlobec: *Festivals e cultura* (marec 1961, št. 4, str. 28–31); Ciril Zlobec, Luciano Morandini: *Giovane poesia jugoslava; prevajalec pesmi Giacomo Scotti* (marec 1961, št. 4, str. 32–34); Zoran Kržišnik: *La scultura di Drago Tršar* (marec 1961, št. 4, str. 39–40); Drago Druškovič: *Minoranze nazionali* (oktober 1962, št. 5, str. 8–9); Luciano Morandini: *La comunità etnica italiana di Capodistria e Pirano, appunti di vita culturale* (oktober 1962, št. 5, str. 8–9); Ciril Zlobec: *Intellettuai jugoslavi d'oggi* (oktober 1962, št. 5, str. 20–21); Zoran Kržišnik: *IV biennale d'arte grafica di Lubiana* (oktober 1962, št. 5, str. 23). Izhajala je tudi redna rubrika *Lettere dalla Jugoslavia*, ki jo je pisal Ciril Zlobec.

²⁰ Luciano Morandini: *Appunti per un profilo della poesia Jugoslava; Janko Kos: Nota per cinque poeti sloveni*. S prevodi Luciana Morandinija (dobesedni pomen mu je posredoval Ciril Zlobec) so predstavljeni Kajetan Kovič, Tone Pavček, Dane Zajc, Ciril Zlobec. Prim.: *La situazione*, april 1961, št. 20, str. 23–32.

svojem javnem delovanju neprestano zavzemal za slovensko samobitnost.²¹ Očitno je, da nepoznavanja in nerazgledanosti italijanskega potencialnega bralca ni bilo mogoče preseči, k vprašanju pa se bo treba povrniti ob kakšni drugi priložnosti, ker je povezano z razpoznavnostjo slovenske književnosti v Italiji.

SODELOVANJE OBMEJNIH REVIJ

Videmska revija je kljub svoji omejenosti pomembna, ker je kmalu pričela vzpostavljati *sodelovanje z nekaterimi drugimi obmejnimi revijami*. Že 1960. leta je o njej poročala reška *Panorama*. *Giacomo Scotti*, njen sodelavec z ambicijami, da postane osrednji prevajalec iz jugoslovanskih književnosti v italijanščino, je za *Politico e cultura* prevedel že omenjeni izbor »jugoslovanskih pesnikov«, iz česar bi se lahko razvile zanimive perspektive literarnih stikov. Takrat zastavljeno sodelovanje med revijami z obmejnega prostora se kasneje ni nadaljevalo, pač pa so nekateri ustvarjalci videmskega kroga postali stalni sodelavci reške revije *Battana*. *Luciano Morandini* je npr. v njej objavil poleg recenzij tudi deset obsežnejših prispevkov. Posamezni stiki so se sicer pojavljali le sporadično, a predstavljajo obetavno možnost za medsebojno spoznavanje ter informiranje. Tudi najnovejši poskus, da bi goriška revija *Pretoki* sistematično razvijala te možnosti, zaenkrat še ni dal otipljivejših rezultatov. Prve številke revije, ki je od 1994. leta izdaja slovenska manjšina v Gorici, prinašajo tudi prispevke v italijanščini, tako da se skuša pritegniti tudi Italijane, vendar redno in poglobljeno sodelovanje še ni steklo.

* * *

Revije, ki jih izdaja *italijanska manjšina* v nekdanji Jugoslaviji, ne dosegajo večjih neposrednih učinkov pri kulturni izmenjavi, čeprav kljub temu ne gre prezreti dejstva, da so sodelavci manjšinskih revij vendarle tudi posredniki slovenske književnosti v italijanski prostor in jih srečujemo pri vrsti italijanskih knjižnih izdaj slovenske književnosti. Revialni prevodi so torej pomembni predvsem zato, ker se mnogi med njimi kasneje pojavljajo v drugih italijanskih izdajah. Manjšinske revije, posebno italijanske, postajajo namreč prostor za navezovanje stikov med posameznimi ustvarjalci, same po sebi pa zaradi svoje omejene odmevnosti pri publikli ne morejo prispevati k bistveno drugačnemu položaju slovenske književnosti v Italiji.

Zaradi sumničavega odnosa Italijanov do lastne manjšine v Jugoslaviji, poleg *Panorame* tudi *Battana* nima širše publike niti na obmejnem območju. Povezovali so jo z jugoslovanskim režimom, ki naj bi bil kriv množičnega povojnega izseljevanja vseh italijanstvu zvestih Istranov. Kljub temu reška revija *Battana* trdoživo vztraja in naj ne bi nikoli potonila, kot ne potonejo ribiški čolni, narečno poimenovani »battane«. Prispevala je vrsto pobud za uveljavljanje jugoslovanskih književnosti v Italiji in ima ambicije, da postane izložbeno okno jugoslovanskih literarnih del, prevedenih v italijanščino. Idejo o manjšinah kot mostu med sosednjima narodoma je skušala uresničiti tudi z drugimi prireditvami. Med njimi velja izpostaviti dolgo tradicijo srečanj jugoslovanskih in italijanskih ustvarjalcev, ki so potekala od 1964. leta. Po objavah v reviji je mogoče ugotoviti udeležbo *Cirila Zlobca* (1979, 1980,

²¹ Ciril Zlobec: Slovenska samobitnost in pisatelj, Trst, ZTT 1986; Priznam, rekel sem, Ljubljana, PK 1988; Lepo je biti Slovenec, ni pa lahko, Ljubljana, Mihelač, 1992. Omenimo naj tudi njegovo polemiko o »skupnih jedrih« ob poskusu centralizacije jugoslovanskih šol 1983. leta ter njegovo delovanje, ko je bil predsednik Društva pisateljev Jugoslavije.

1985, 1989, 1990), *Mare Debeljuh Poldini* (1980), *Filiberta Benedetiča* (1980), *Pavla Merkušja* (1982), *Milka Matičetova* (1982), *Jožeta Pirjevca* (1985, 1986), *Josipa Tavčarja* (1985), *Draga Jančarja* (1987), *Braca Rotarja* (1989), *Darka Bratine* (1989). Slovenci jih niso mogli ali znali izkoristiti za konkretne dogovore o predstavitvi naše književnosti v Italiji. Prav tako ni mogoče ugotoviti, da bi okrog dvajset recenzij slovenskih leposlovnih del, ki jih je Battana objavila, imelo kakšen odmev v italijanski javnosti.

* * *

Izjemo predstavlja le *Ciril Zlobec*, ki je na eno takšnih srečanj pripeljal zanimivega borca za socialne pravice italijanskega delavstva *Danila Dolcija*, Sežančana po rodu. Konec sedemdesetih let je v svojih prizadevanjih, da bi mu dodelili Nobelovo nagrado za mir, prosil za podporo vse mogoče organizacije in tudi slovensko skupščino. Zlobec je posredoval pri Joži Vilfanu, da mu je napisal priporočilo, uredil pa je tudi, da so italijanskega politika povabili na simpozij revije Battana. Tedaj je Zlobcu predlagal, naj pripravi izbor svoje poezije za italijansko izdajo. Zlobec mu je poslal kakih 150 v italijanščino že prevedenih in objavljenih pesmi, ne da bi vedel, komu jih bo Danilo Dolci posredoval in ne da bi resno računal na izid knjige. Čez slab mesec je prejel odgovor svojega prijatelja Giacinta Spagnolettija, da bo poskrbel za izid zbirke, ki je kasneje prejela vidno italijansko nagrado in predstavlja prelomnico v njegovem uveljavljanju.

Plodna so bila tudi prizadevanja *Sergija Šlenc*a, ki pa so ostala le v tesnih okvirih reške revije. Doma iz Ilirske Bistrice je bil pred prihodom na ljubljansko filozofsko fakulteto lektor za italijanščino v Beogradu pri *Erosu Sequiju*, ustanovitelju in uredniku Battane. Dosegel je, da je revija v letih 1964–1984, sporadično pa tudi kasneje, namenjala precejšnjo pozornost slovenski literaturi. Med temi objavami naj omenimo: K. Koviča (1964), M. Bora (1965), E. Kocbeka (1965, 1967), C. Zlobca (1966, 1974, 1981, 1984, 1988), L. Krakarja (1966), F. Zagoričnika (1968, 1976), T. Šalamuna (1970, 1978 in 1981), M. Kravosa (1978, 1987, 1994), M. Košute (1978), N. Maurer (1984). Sergij Šlenc je prevedel tudi odlomke Vidmarjevih Dnevnikov (1966).

Občasno je Battana prinesla tudi obširne izbore, pospremljene s temeljitimi esejmi. Med takšnimi predstavitvami posameznih tokov slovenske književnosti je treba omeniti esej Tarasa Kermaunerja o avantgardi v Sloveniji (1967), ob katerem so izšle tudi pesmi T. Šalamuna, F. Zagoričnika, G. Plamna, M. Pogačnika, T. Hanzka, ki so jih prevedli G. Scotti, T. Jeremič, S. Turconi. Leta 1970. je bilo opozorjeno na antologijo Hermana Vogla s predstavitvijo novejših slovenskih poezij (A. Brvar, F. Forstnerič, V. Gajšek, M. Kocbek, T. Kuntner, P. Lužan, J. Olaj, A. Peršolja, T. Šalamun, V. Taufer, F. Zagoričnik, D. Zajc), kasneje pa še na antologijo mlade slovenske poezije Jaše L. Zlobca (1986). Denis Poniž je izčrpno pisal o novejši slovenski poeziji, ki jo je izbral France Zagoričnik (1976). Mara Debeljuh Poldini je predstavila Borisa Pahorja (1979), Marija Mitrovič Vena Tauferja (1987). Atilij Rakar je obravnaval tržaška pisatelja Umberta Sabo (1978, 1983) in Itala Sveva (1988), Marija Pirjevec Marka Kravosa (1994). Nekoliko bolj skromno je s prevodi predstavljena slovenska proza, saj so prevedli le posamezne odlomke del A. Hienga (1966), F. Zagoričnika (1976), B. Pahorja (1986). Morda se zanimanje revije za slovensko književnost po daljšem premoru ponovno obuja, saj je 1987. izšel izbor Kravosovih pesmi v prevodu Jolke Milič, leta 1988 nekaj Zlobčevih pesmi iz antologijske zbirke *Nove pesmi* v prevodu Gina Brazzodura skupno z njegovim esejem.

Leta 1993 je v prevodu Jolke Milič predstavljen Franjo Francič ter 1995. Tatjana Soldo. Najnovejši objavi že omenjenih prevodov Jolke Milič opozarjajo na možnost, da se bodo stvari vrnile vsaj v stare okvire, kljub vsem težavam, ki mečejo senco na odnose med obema novima državama, na zapleteno istrsko problematiko ter vprašanj sofinanciranja revije.

* * *

Glede odmevnosti pri italijanskih bralcih ni opaznejše razlike med reškimi italijanskimi revijami in tržaškima slovenskima revijama *Most* in *Zaliv*, ki sta bili tudi omejeni na skromen krog bralcev in sta zaradi svoje naravnosti zbudili bistveno večje zanimanje v Sloveniji kot pri Italijanih, posebno če je bila distribucija v Jugoslaviji prepovedana. Številna prizadevanja *Mosta*, da naveže stike s posameznimi italijanskimi ustvarjalci, so dala še bolj skromne rezultate. Celo najpomembnejši tak sodelavec *Gino Brazzoduro*, ki pa je bil po materi Slovenec, je sam našel stik z revijo zaradi lastnih ambicij in ne zaradi njene prodornosti. Čeprav se je razvil v enega njenih najplodnejših sodelavcev, prevedel pa tudi domala celotnega Kosovela, je zgovorno, da je kljub temu in kljub svojim pesniškim zbirkam ostal v italijanskem prostoru povsem neznan in brez možnosti objavljanja v vidnejših italijanskih revijah. Svoji pesniški zbirki je ta človeško topel ustvarjalec izdal v samozaložbi, posamezne izbore pa so mu le objavile slovenske revije ter reška Battana.²²

Podoben molk je obdajal tudi druga prizadevanja revije. Simpozij o Scipiu Slataperju in Srečku Kosovelu, ki ga je organizirala v sodelovanju s tržaškim italijanskim Krožkom za kulturo in umetnost 18. aprila 1983 v elitni tržaški Verdijevi dvorani, ni zbudil posebnega zanimanja pri italijanski publikli.²³ Tej usodi ignoriranja je bila zapisana tudi naša že označena antologijska številka, ena izmed pobud v skladu s programskim konceptom revije, pri kateri je bila *Jolka Milič* ena najprizadevnejših sodelavk, saj je oskrbela domala vse prevode. Ogromno delo je privedlo do zanimivega rezultata, a je ostalo dokaj medlo odmevno, čeprav je bila avtorica tedaj že znana tudi v italijanskih tržaških intelektualnih krogih.

* * *

Italijanske manjšinske revije so s strani večinskega naroda doživljale izolacijo zaradi suma »režimskosti«. V glavnem so ostajale v okvirih jugoslovanske kulturne politike, najzanimivejši reviji slovenske manjšine pa so od nje odstopale, zaradi tega dobile negativen predznak, kar je preprečevalo živahnejše sodelovanje med obojimi. V veliki meri zelo oddaljena stališča so preprečevala tesnejše ustvarjalne vezi med njimi, vendar se zdi presenetljivo, da ne pri tržaškem *Mostu* ne pri *Zalivu* niso izkoristili obtožb »disidentsva« za večji uspeh svojih prizadevanj in za uveljavljanje slovenske književnosti v Italiji, saj bi izjemo lahko predstavljal le poskus posredovanja Kocbeka. V slovenskih krogih, ki so imeli drugačne poglede kot uradna politika matične države, niso nikoli šli tako daleč, da bi izkoristili svojo »disidentsko devizo« celo v letih, ko je bil Zahod zato zelo senzibilen in je marsikateri povsem povprečen ruski pisatelj zbudil glede svoje umetniške prepričljivosti daleč pretirano zanima-

²² Zoltan Jan: *Brazzoduro Gino*; Primorski slovenski biografski leksikon, 18. snopič, Gorica 1992, str. 492–493. V pismu z dne 5. 7. 1986 mi je sporočil, da mu uredništva italijanskih revij niso niti odgovorila, ko jim je poslal nekaj esejev o slovenski književnosti.

²³ Znan je en sam odmev v italijanski periodiki – Silvio Maranzana: Fortunato, Penna d'oro e l'amico Carso, *Il Piccolo* (Trst) 20. 4. 1983.

nje. Ob tem je treba upoštevati, da Zahod Jugoslavije v glavnem ni dojemal kot del »realnega socializma« in kot državo z diktaturo komunistov. Jugoslavija si je s svojo spretno zunanjo politiko oblikovala drugačno pozicijo kot druge države onstran železne zavese, kar je onemogočalo nastajanje prvovrstne disidentske literature. Tako tudi sama politična emigracija ni imela moči (morda tudi ne potrebe), da bi na ta način uveljavljala slovensko književnost v okolju, kjer je živela, saj ni znan niti en sam poskus, da bi se v te namene izkoristil npr. Balantič ali kateri drugi v Jugoslaviji nezaželeni pesnik.

Očitno tudi med revijami obeh manjšin zevajo globoki prepadi, zaradi česar tudi ta prostor ostaja neizkoriščen za medsebojno izmenjavo leposlovnih umetnin.

NADGRADNJA REVIALNIH OBJAV

Ob teh komajda izkoriščenih možnostih za sodelovanje obstaja še *druga razsežnost pomena takšnih lokalnih revij*. Ob njihovem razmeroma majhnem vplivu na oblikovanje javnega mnenja gre za pomembno možnost, ki jo nudijo posameznikom, da se *postopoma uveljavljajo v različnih italijanskih okoljih*. Podobno kot smo videli pri *Jolki Milič*, je te vezi znal izkoristiti tudi *Ciril Zlobec*, kar je mogoče ugotoviti z analizo njegovega uveljavljanja v Italiji, ki pa zahteva širši okvir, kot ga nudi pričujoči prispevek. Po videmski epizodi z lokalno revijo *Politica e cultura* je ohranil z njenimi sodelavci prijateljske vezi vse do današnjih dni. Še pomembneje je, da se je pričel tedaj pojavljati kot sodelavec različnih italijanskih periodičnih publikacij, kar danes zavzema tolikšen obseg, da ga je nemogoče v celoti evidentirati.²⁴ Kmalu se je pričel pojavljati tudi na različnih italijanskih zborovanjih, kongresih in kulturnih srečanjih, na katerih je zbujal pozornost s komunikativnimi osebnimi nastopi in si odpiral pot v vse širše kroge. Če se ne upošteva podobnih prireditev, namenjenih mednarodnemu sodelovanju in seznanjanju z našo književnostjo, ki so ali še potekajo v Sloveniji, ter predstavitev njegovih knjižnih izdaj v italijanščini, je treba omeniti, da je od 1966. reden gost srednjeevropskih srečanj v Gorici, ki so tedaj prvič stekla. Redno se je udeleževal italijansko-jugoslovanskih kongresov, ki jih je organizirala reška revija *Battana*. Je med vidnimi gosti mednarodnega kongresa, ki ga od 1990. vsako leto prireja tržaška univerza, udeležuje se različnih posvetovanj, organiziranih v velikih središčih, kot so Benetke, ali manjših mestih, kakršni sta npr. Maniago in Montreale v Furlaniji, predava na klubskih srečanjih Rotary kluba v Milanu in na drugih sedežih, pojavlja se v radijskih in celo televizijskih

²⁴ Nekaj značilnih naslovov: *Friulani e sloveni, due popoli, due culture*, *Nuovo Nordest del Friuli-Venezia Giulia*, junij 1982, št. 6, str. 31–32; *I rapporti culturali fra Friuli e Slovenia*, *Nuovo Nordest del Friuli-Venezia Giulia*, november 1982, št. 11, str. 36; *Tratti sommatici principali nello sviluppo della letteratura jugoslava contemporanea*, *Questioni attuali del socialismo*, november 1985, št. 11, str. 85–93; *Paesaggio culturale e pregiudizi*, *Mitteleuropa*, *La rivista di Alpenadria* 1986, str. 28–32; *Attraversare il confine*, *Rinascita* 7. 3. 1987, št. 10, str. 17; *La metafora jugoslava*, *Il manifesto* 2. 4. 1987, str. 5; *Ricchi di differenze, il meridiano*, 19. 10. 1988, št. 38, str. 23; *Gli aneliti di Slovenia*, *Il gazzettino*, 8. 11. 1989, (tedenska priloga *Cultura - G sette* št. 42, str. 2); *Segnali della primavera*, *Il moderno* 24. 11. 1989, št. 10, str. 11; *Gli autori dell'esilio, i significati di una produzione letteraria*, *La battana* december 1990, št. 97/98, str. 19–22; *Nazione, ultima spiaggia*, *L'Unità* 23. 9. 1991, str. 13; *Il chierico? Un solitario*, *Messaggero Veneto* 3. 2. 1993; *Poesia? Fa rima con politica*, *Isonzo-Soča*, poletje 1993, št. 10, str. 4–7. Naštevanje številnih intervjujev, posebno ob osamosvojanju Slovenije, ko je bil član predsedstva Republike Slovenije, je v okvirih pričujoče obravnave praktično nemogoče, omenimo naj le nekatere: *Il manifesto* 30. 10. 1991, str. 5; *Il lunedì* 27. 4. 1992, št. 17, str. 2; *La stampa* 12. 7. 1991, str. 5; *Tuttolibri* (priloga dnevnika *La stampa*), julij 1991, št. 759, str. 3; *Il Piccolo* 5. 9. 1991, str. 5; *La voce repubblicana* 20. 11. 1992, str. 3; *Il giornale* 29. 11. 1992, str. 9; *Il gazzettino* 4. 12. 1992, str. 3.

skih oddajah.²⁵ Vse te nastope zaznamuje za Zlobca značilno sproščeno pripovedovanje in razvijanje jasnih osnovnih misli o pomenu kulture, o identiteti majhnih narodov, o razmerju med velikimi in malimi kulturami, o družbenih problemih njegove domovine, o evropski kulturi in podobnih vprašanih izredno širokega razpona, saj segajo od kulturnozgodovinske problematike do povsem političnih ocen, od poglobljanja v stereotipne predstave do razkrivanja lastne pesniške interpretacije bivanjskih problemov. V svoja razmišljanja, ki so po marsikateri lastnosti bleščeč in edinstven primer slovenskega govorništva, vpleta osebne poglede, anekdotične dogodivščine, spomine na srečanja z znanimi osebnostmi, osvetljuje ozadja različnih dogodkov, predvsem pa se domala povsod pojavlja tudi njegova pesniška izpoved, ki jo značilno vpleta v tok svojega razmišljanja. Visoka stopnja komunikativnosti teh govorniških nastopov, ki zapisani zgubijo marsikatero odliko, gotovo vpliva na pogostost povabil. O njihovi sugestivni moči je Spagnoletti napisal v uvodu k italijanski verziji Zlobčeve zbirke *Moja kratka večnost*, da je lahko užival muzikalnost njegovih verzov, čeprav ne zna slovensko. Pesnik jih »nad vse mojstrsko bere z umetelnostjo diktice, ki je pogosta v kulturah slovanskih narodov«.

POMEN REVIALNIH OBJAV

Vsa ta *množica krajevnih revij* sestavlja vsebinsko pestro pahljačo različnih uredniških konceptov, ki se pogosto tudi spreminjajo. Med njimi niso redke tiste, ki

²⁵ Nekaj značilnih nastopov:

- Il convegno di poesia, 1. srednjeevropsko kulturno srečanje v Gorici 1966;
- Antimit - najmočnejši mit naše sedanosti, nastop na 4. srednjeevropskem srečanju v Gorici, Gorica, 15.-18. december 1969 (objava v zborniku posveta);
- Sodobna književna ustvarjalnost narodov in narodnosti Jugoslavije, okrogla miza v okviru meseca jugoslovanske kulture v Rimu, Rim 14. maja 1977, povzetek je objavil zagrebški Vjesnik 16. 5. 1977, str. 8;
- Lo scrittore, gestore della propria opera, nastop na 10. italijansko - jugoslovanskem posvetu, ki ga je organizirala revija *La battaglia* v Opatiji 3. in 4. november 1978, objava: *La Battana*, marec 1979, št. 50, str. 119-122;
- Kulturna identiteta Alpe - Jadran, posvet v Benetkah septembra 1982;
- Riso, sorriso, satira, ironia, termometri nazionali della salute, Laboratorio internazionale della comunicazione, Videm, 22.-23. junija 1988;
- Appuntamenti culturali. Incontro con Ciril Zlobec e Arnaldo Bressan, Tržič, 18. 11. 1988; poročilo: Srečanje s C. Zlobcem in A. Bressanom, *PDk* 20. 11. 1988, št. 259, str. 12;
- La crisi jugoslava, predavanje na videmski univerzi 5. 4. 1989; *Dom* 15. 4. 1989, št. 7, str. 5.
- La letteratura di frontiera. Ma esiste veramente?, nastop na 25. mednarodnem kongresu AIMAV v Trstu, 28. 9.-1. 10. 1990 (objavljeno v zborniku);
- Prevajanje kot stroka in ljubezen, nastop v okviru posveta Navzočnost italijanske literature v deželah Srednje Evrope, ki ga je fundacija *Il Campiello* priredila v Veroni maja 1991;
- Promulione, Letteratura tra espansionismo estetico e autodifesa nazionale, nastop v Trstu na mednarodnem kongresu tržaške univerze, Trst, 12.-15. septembra 1991, (objavljeno v zborniku);
- Speranze e disillusioni dei nuovi Stati europei, nastop v Trstu na mednarodnem kongresu tržaške univerze, Trst, 24.-27. septembra 1992, (objavljeno v zborniku);
- Slovenska kulturna identiteta, nastop v okviru srečanja Mediteranski dialog v Benetkah, 11. januarja 1993;
- La Slovenia tra passato e futuro, Maniago, 10. 2. 1993 in Montreale, 11. 2. 1993;
- La parola, nastop na 25. srednjeevropskem srečanju v Gorici, Gorica, 6.-7. decembra 1993, (objava v zborniku posveta);
- Pasolini: viaggio oltre confine, nastop na simpoziju v Vidmu 14. decembra 1994;
- 72. kongres Društva Dante Alighieri v Trstu 17. septembra 1995;
- Trikrat v sredo ob slovenski izvirnosti in tržaškem muzeju Revoltella 4. 10. 1995.
- Zakaj odsotnost Piera Paola Pasolinija v slovenski kulturi, Villa Manin pri Passarianu v Furlaniji, predavanje na simpoziju, 19. 10. 1995

prinašajo tudi prevode iz slovenske književnosti ali pa poglobljene analize posameznih literarnih vprašanj, vendar *količina teh poročil*, ki se je nabrala v povojnih desetletjih, ne sme zavesti v napačne ocene. Glasovi o slovenski književnosti se izgubijo v neprimerljivo večjem obsegu drugih prispevkov. Poleg tega se ne sme pozabiti, da ob teh obstaja še obsežna množica krajevnih revij, ki slovenski književnosti preprosto ne namenjajo nikakršne pozornosti. *Odmevnost obravnavanih periodik* in s tem *njihov pomen* sta sorazmerna z ozkim strokovnim interesom, ki ga imajo. Značilno je, da se njihova naklonjenost do Slovencev stopnjuje vzporedno z intelektualno zahtevnostjo, a s tem se hkrati zožuje krog bralcev, kar prispeva k utrjevanju že znanega pojava, da je slovenska književnost zanimiva kvečjemu za specializirano in elitno publiko. Učinek vseh teh prizadevanj je zaradi navedenega dokaj omejen in navadno ne pušča trajnejših sledi pri prodiranju slovenske književnosti v Italijo. Pričakovanja o širokem in naravnem zanimanju ostajajo po realizaciji posameznih objav enako daleč, saj v takšnih okvirih niti ne morejo imeti drugačnih razsežnosti. Gre za zgovoren paradoks med prizadevanji, ki ostajajo zamejena z danimi možnostmi in pričakovanji široke popularnosti slovenske književnosti. Funkcija takšnih, ne ravno redkih predstavitev, je torej posredna. Prispevajo k ohranjanju zanimanja za razmere, v katerih nastaja slovenska književnost, pa tudi te obravnave so parcialne. Največjo oviro pri uresničevanju možnosti za populariziranje slovenske književnosti predstavlja prav ozka zamejenost obdelanih vprašanj, tako da si zgolj s temi informacijami tudi pozoren bralec, ki bi spremljal vse tovrstne publikacije, ne more ustvariti pregledne in celovite slike o literaturi sosednjega naroda. Nikjer namreč ne bo našel zgoščene, izčrpane, zanimive in lahko razumljive informacije o celotni slovenski literarni zgodovini. Pomanjkanje celovitih informacij je za italijanskega bralca bistvena ovira pri razumevanju slovenske književnosti in ima najbolj usodne posledice, saj se brez nje ne more poglobljati v posamezne specifične probleme, ker mu manjka literarnozgodovinski kontekst.

Pri *presoji, kako se oblikujeta javno mnenje* in širši interes, je treba poleg tega upoštevati tudi vso zapletenost teh procesov ter posebnosti javnega obveščanja v tržaškem in širšem obmejnem prostoru, kjer izhaja več periodičnih publikacij kot v vsej Sloveniji, a nobena ne odmeva na celotnem območju. Revije imajo ozko profilirano publiko, ki jo morajo upoštevati, če si jo želijo ohraniti. Za uveljavljanje slovenske književnosti v Italiji ima zato krajevni revialni tisk *trojen pomen*:

- posredno vzdržuje, predvsem pa *poglablja vedenje* o posameznih vsebinskih sklopih slovenske književnosti, vendar komajda kdaj širi krog občinstva;
- navadno obravnava preveč specializirana vprašanja, da bi lahko bistveno spremenil odnos publike, pač pa je pomembnejši zaradi *možnosti za objavljanje, ki jih nudi posameznim posrednikom*;
- tako si posamezniki s tovrstnimi objavami *utirajo pot v širši prostor* in nove ustvarjalne kroge, kjer nastajajo znanstva, ki privedejo do pomembnejših rezultatov. Žal se tega zavedajo le redki posredniki, ki premorejo dovolj energije, da vztrajajo na dolgi in negotovi poti postopnega uveljavljanja.